Dr hab. inż. Elżbieta Szymańska, prof. SGGW
Szkoła Główna Gospodarstw Wiejskiego w Warszawie
Instytut Ekonomii i Finansów
Katedra Logistyki

Warszawa, 06.11.2024 r.

RECENZJA

rozprawy doktorskiej

mgr Emilii Aleksandry Bojkowskiej-Ambrozińskiej

pt. „Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania integracji w rolnictwie ekologicznym"

napisanej pod kierunkiem promotora

dr. hab. inż. Zbigniewa Brodzińskiego, prof. UWM

oraz promotora pomocniczego

dr hab. inż. Mirosławy Witkowskiej-Dąbrowskiej, prof. UWM

1. Podstawa przygotowania recenzji

Formalną podstawę przygotowana recenzji stanowiło pismo Przewodniczącej Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie Pani dr hab. Wiesławy Lizińskiej z dnia 16 października 2024 roku informujące o powołaniu mojej osoby przez Radę Naukową Dyscypliny Ekonomia i Finanse na recenzenta rozprawy doktorskiej Pani Emilii Aleksandry Bojkowskiej-Ambrozińskiej, pt. „Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania integracji w rolnictwie ekologicznym".

Podstawę prawną przygotowanej recenzji stanowi Ustawa z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce (Dz.U. 2023 r. poz. 742 z późn. zm.).

2. Ocena zasadności podjęcia tematu badawczego

Podjęty w rozprawie problem badawczy jest bardzo istotny ze względu na charakter i znaczenie rolnictwa ekologicznego, które stanowi alternatywny względem rolnictwa konwencjonalnego system gospodarowania. Jego istotą jest produkcja żywności przy wykorzystaniu naturalnych substancji i procesów bez stosowania chemicznych preparatów oraz nawozów mineralnych. Rolnictwo ekologiczne sprzyja odpowiedzialnemu wykorzystaniu energii i zasobów naturalnych, utrzymaniu różnorodności biologicznej, zachowaniu regionalnej równowagi ekologicznej, poprawie żyzności gleby oraz utrzymaniu jakości wody. Ponadto,

przepisy dotyczące rolnictwa ekologicznego zachęcają do przestrzegania wysokich standardów dobrostanu zwierząt i wymagają od rolników zaspokojenia konkretnych potrzeb behawioralnych zwierząt. W ten sposób rolnictwo bazujące na metodach ekologicznych oddziałuje pozytywnie zarówno na środowisko, jak i na społeczeństwo. Podstawowym atrybutem takiego systemu rolnictwa jest produkcja żywności o bardzo wysokich parametrach jakościowych, w zrównoważonym środowisku przyrodniczym.

Rolnictwo ekologiczne jest szybko rozwijającym się sektorem unijnego rolnictwa, co wynika z coraz większego zainteresowania konsumentów produktami ekologicznymi. Jest to efektem zmian w systemach wartości uznawanych przez konsumentów. Przejawem tych zmian jest rosnące znaczenie aspektów środowiskowych, społecznych i etycznych odnoszących się zarówno do produkcji, dystrybucji, jak i konsumpcji żywności.

Produkcja ekologiczna wiąże się jednak z dużymi nakładami pracy i ze zwiększeniem kosztów produkcji, co wymaga wsparcia finansowego. Istotnym problemem jest także mała skala produkcji w wielu gospodarstwach oraz słabo rozwijające się przetwórstwo produktów ekologicznych, co utrudnia sprzedaż produktów ekologicznych. W związku z tym ważne są nakłady inwestycyjne w przetwórstwo i dystrybucję żywności ekologicznej.

Producenci ekologicznych produktów rolnych są słabo zorganizowani, co w połączeniu z brakiem przetwórni powoduje trudności w zbycie produktów ekologicznych. W związku z tym rolnicy często sprzedają swoje produkty do niewyspecjalizowanych przetwórni po takich samych cenach, jak są skupowane produkty konwencjonalne. Tego rodzaju uwarunkowania wskazują na potrzebę współpracy i zrzeszania się rolników w grupach producenckich oraz integracji podmiotów w łańcuchach dostaw w celu sprawnej i efektywnej sprzedaży produktów ekologicznych.

Procesom integracji pionowej i poziomej nadaje się obecnie charakter strategiczny, ponieważ na rynku coraz częściej nie konkurują ze sobą pojedyncze podmioty, ale całe łańcuchy dostaw. Integracja może wspomóc rolników w rozwoju produkcji ekologicznej oraz w przygotowaniu jednorodnej i stałej w czasie oferty dla konsumentów. Rozpoznanie ekonomiczno-społecznych uwarunkowań integracji w rolnictwie ekologicznym stanowi zatem ważne uzasadnienie podjęcia tematyki badań w rozprawie doktorskiej.

3. Ocena struktury i treści rozprawy

Oceniana rozprawa liczy 145 stron zasadniczego tekstu i zawiera 16 tabel oraz 36 rysunków. Dodatkowo 16 tabel dotyczących zależności statystycznych zamieszczono w aneksie pracy. Bibliografia rozprawy obejmuje 218 pozycji literatury, w tym 83 obcojęzycznych oraz 24 akty

prawne i 6 stron internetowych. Wszystkie cytowane źródła wiedzy umiejętnie wykorzystano w kolejnych rozdziałach dysertacji. W zestawieniu bibliografii brakuje jedynie opracowania E. Majewskiego pt. „Trwały rozwój i trwałe rolnictwo", Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008, które ma znaczący wkład w teorii rozwoju rolnictwa.

Treść rozprawy odpowiada tematowi zawartemu w tytule. Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów oraz z podsumowania i wniosków. Na końcu pracy zamieszczono bibliografię, spis tabel i rysunków oraz Aneks. W aneksie zawarto wzór kwestionariusza ankiety, zestawienie tabel statystycznych dotyczących zależności między zmiennymi oraz dwie tabele pomocnicze.

W zagadnieniach wstępnych przedstawiono przesłanki podjęcia tematyki badań, zakres pracy, cele, hipotezy i pytania badawcze oraz źródła danych i metody prowadzenia badań.

Rozdział drugi dotyczy idei rolnictwa ekologicznego oraz integracji w wybranych teoriach ekonomicznych. W tym zakresie uwzględniono koncepcję zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, ideę wielofunkcyjnego rozwoju i istotę ekonomii ekologicznej. W analizach uwzględniono także rolę i miejsce rolnictwa ekologicznego w systemie agrobiznesu. Ponadto przedstawiono uwarunkowania integracji producentów rolnych zajmujących się rolnictwem ekologicznym w teorii działań zbiorowych. W tym rozdziale trudno jest jedynie zgodzić się, że stwierdzeniem, że „Oparte na zrównoważonym rozwoju rolnictwo ekologiczne może zapewnić wystarczające dla światowej populacji zasoby żywności charakteryzujące się wysoką jakością (Xiaohong, Donghong 2022, s. 2) (s. 22).

W rozdziale trzecim wskazano na możliwości integracji w rolnictwie ekologicznym. Określono instytucjonalne uwarunkowania rozwoju rolnictwa ekologicznego z uwzględnieniem zmian w czasie. Opisano szanse i zagrożenia procesu integracji oraz formy integracji i wynikające z nich korzyści dla rozwoju rolnictwa ekologicznego. Przedstawiono także warunki integracji pionowej i poziomej w rolnictwie ekologicznym oraz formy wsparcia takich rozwiązań. W zakresie wsparcia finansowego uwzględniono tworzenie grup producentów rolnych i organizacji producentów oraz sprzedaż produktów ekologicznych w ramach krótkich łańcuchów dostaw. Treści zawarte w tym rozdziale bazują na szerokim przeglądzie literatury i regulacji prawnych.

Rozdział czwarty obejmuje perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego. W ramach tego zagadnienia opisano sytuację w sektorze produkcji i przetwórstwa żywności ekologicznej z uwzględnieniem zróżnicowania przestrzennego i rozwoju tego systemu rolnictwa na trzech różnych poziomach: w skali globalnej, w Europie i Polsce. W tym rozdziale na uwagę zasługuje odpowiedni układ analiz, co pozwala na rozumienie zmian w rolnictwie ekologicznym w ujęciu przestrzennym i czasowym. W tej części dysertacji przedstawiono także kierunki zmian w rolnictwie ekologicznym w odniesieniu do Wspólnej Polityki Rolnej. Pewne wątpliwości budzi

jedynie różna liczba krajów europejskich uwzględniona w analizie wskaźników dotyczących rolnictwa ekologicznego.

W rozdziale piątym opisano badania własne Autorki zrealizowane w województwie warmińsko-mazurskim. Uwzględniono w nim charakterystykę próby badawczej, uwarunkowania procesów integracyjnych w rolnictwie ekologicznym oraz cechy społeczne i ekonomiczne ekologicznych producentów rolnych mające wpływ na poziom integracji. W zakresie uwarunkowań rozwoju integracji wskazano na korzyści i bariery tego rodzaju procesów. Na końcu piątego rozdziału dokonano oceny finansowego wsparcia produkcji ekologicznej.

Rozprawę zakończono podsumowaniem i wnioskami. Przedstawiono w nim realizację celów badawczych, weryfikację hipotez oraz wnioski z dokonanych analiz.

Reasumując należy stwierdzić, że struktura pracy jest właściwa, a kolejność rozdziałów odpowiednia i odpowiada wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim. W tym obszarze nasuwają się jedynie dwie drobne uwagi. Pierwsza z nich dotyczy potrzeby uwzględnienia zagadnień ekonomii ekologicznej w odrębnym podrozdziale po idei rozwoju zrównoważonego i wielofunkcyjnego. Taki układ w większym stopniu podkreśliłby znaczenie badanego systemu rolnictwa w teorii ekonomii ekologicznej. Druga uwaga odnosi się do tytułu rozdziału piątego. Zamiast sformułowania „Wyniki badań" bardziej zasadne byłoby zastosowanie tytułu nawiązującego do zagadnień analizowanych w tej części rozprawy.

4. Ocena merytoryczna rozprawy

Tematyka rozprawy mieści się w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse. Problem rolnictwa ekologicznego został poprawnie umiejscowiony w teorii zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju i ekonomii ekologicznej. Zagadnienie integracji pionowej odniesiono do koncepcji agrobiznesu, czyli działalności gospodarczej związanej z produkcją i dystrybucją żywności oraz surowców rolnych. Z kolei uwarunkowania integracji poziomej producentów rolnych umiejscowiono w teorii działań zbiorowych. Mając na uwadze tematykę badań, wskazane jest odniesienie w teorii ekonomii do integracji pionowej w łańcuchach dostaw. W tym zakresie kluczowe są teorie ekonomii instytucjonalnej, takie jak: teoria praw własności, czy teoria kosztów transakcyjnych oraz w teorii kontraktów - teoria agencji. Taką opinię potwierdza również fakt, że Doktorantka nawiązała do teorii kosztów transakcyjnych na s. 37, a do ekonomii instytucjonalnej odniosła się na s. 41. Ze względu na problem badawczy cenna byłaby szersza analiza tych teorii w rozprawie.

Głównym celem prowadzonych w ramach pracy badań było zidentyfikowanie uwarunkowań ekonomicznych i społecznych mających wpływ na procesy integracyjne w rolnictwie ekologicznym. Tak sformułowany cel uzupełniono o trzy cele szczegółowe.

1. Poznanie możliwości produkcji i sprzedaży płodów rolnych wyprodukowanych ekologicznie (z certyfikatem) oraz skali i zakresu współpracy producentów ekologicznych z innymi certyfikowanymi podmiotami sektora agrobiznesu.
2. Zidentyfikowanie możliwości i uwarunkowań wsparcia rolnictwa ekologicznego oraz oceny oddziaływania tego wsparcia na procesy integracyjne w rolnictwie.
3. Poznanie zależności między cechami gospodarstwa i cechami sylwetki społeczno-zawodowej rolników ekologicznych a ich skłonnością do współpracy z podmiotami gospodarczymi sektora agrobiznesu.

W rozprawie sformułowano również ważny cel aplikacyjny, jakim było wskazanie instytucjom doradczym luk w integracji pionowej i poziomej w rolnictwie ekologicznym oraz nakreślenie kierunków działań stymulujących rolników do podjęcia współpracy.

W pracy przyjęto trzy hipotezy badawcze, z których pierwsza głosi, że obecny, niski poziom integracji w rolnictwie ekologicznym nie sprzyja wprowadzaniu na rynek ekologicznych produktów rolnych. Druga z hipotez zakłada, że stosowane formy wsparcia rolnictwa ekologicznego nie inicjują prointegracyjnych postaw wśród ekologicznych producentów rolnych. Z kolei trzecia hipoteza badawcza wskazuje, że na zakres, formy i skalę integracji (tak poziomej, jak i pionowej) w rolnictwie ekologicznym mają wpływ wielkość gospodarstw oraz jakość kapitału ludzkiego osób zarządzających gospodarstwami rolnymi posiadającymi certyfikat.

Realizacji celów badawczych i weryfikacji przyjętych hipotez służyło poszukiwanie odpowiedzi na osiem pytań badawczych.

1. Jaka jest skala i zakres integracji w rolnictwie ekologicznym?
2. Jakie są stosowane praktyki dotyczące sprzedaży produktów ekologicznych?
3. Jakie korzyści i bariery dotyczące możliwości współpracy dostrzegają rolnicy prowadzący produkcję metodami ekologicznymi?
4. Jaka jest sytuacja ekonomiczna ekologicznych gospodarstw rolnych?
5. Jakie są przyczyny sprzedaży ekologicznych produktów rolnych jako wytworzonych metodami konwencjonalnymi i jakie działania można podjąć w celu zapobiegania tego rodzaju praktykom?
6. Jakie czynniki stymulują do podejmowania współpracy przez ekologicznych producentów rolnych oraz jakie cechy mają wpływ na te czynniki?

7. Czy wsparcie kierowane na produkcję ekologiczną w rolnictwie sprzyja procesom integracji i rozwoju gospodarstw ekologicznych?
8. Jakie są możliwości wzmocnienia i zdynamizowania procesów integracyjnych w rolnictwie ekologicznym?

Z drobnych uwaga odnoście sformułowanych celów, hipotez i należy jedynie wskazać, że w pierwszym celu szczegółowym zawarto dwa cele. Podobnie dwa ostatnie pytania badawcze są złożone. W metodyce badań wskazane byłoby także podanie wskaźników dotyczących stanu rolnictwa ekologicznego, które były analizowane w dysertacji.

Dla przyjętych celów i hipotez badawczych wyznaczono określone zakresy badań. Doktorantka napisała, że zakres przedmiotowy obejmował reprezentatywną dla województwa warmińsko-mazurskiego grupę ekologicznych producentów rolnych i prowadzonych przez tych rolników gospodarstw. Zakres przedmiotowy dotyczył analizy i oceny uwarunkowań zewnętrznych (wspólna polityka rolna, obowiązujące przepisy, warunki funkcjonowania rynków rolnych) i czynników wewnętrznych (sylwetka społeczno-zawodowa i warunki prowadzenia produkcji) mających wpływ na skłonność do integrowania się ekologicznych producentów rolnych. Zakres czasowy w odniesieniu do danych statystycznych obejmował lata 2011-2020. Z kolei zakres przestrzenny dotyczył województwa warmińsko-mazurskiego ze względu na największą liczbę gospodarstw ekologicznych w tym regionie.

Odnośnie zakresu badań trudno jest jednak potwierdzić reprezentatywność grupy badawczej. Doktorantka wprawdzie odpowiednio obliczyła wielkość próby, ale nie napisała, jak producenci rolni byli wybierani. Nie wskazała na żaden operat losowania, więc należy sądzić, że dobór respondentów wynikał z dostępu do gospodarstw i zgody producentów na wypełnienie kwestionariusza.

Podstawowym źródłem danych były badania własne Doktorantki zrealizowane w grupie 207 ekologicznych producentów rolnych z obszaru województwa warmińsko-mazurskiego. Badania pierwotne uzupełniono o dane statystyczne GUS, Research Institute of Organic Agriculture (FIBL) oraz dane pochodzące z Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych (IJHARS).

W celu wykazania zależności między zmiennymi wykorzystano dokładny testu Fishera oraz test chi-kwadrat Pearsona. Gdy zależności były statystycznie istotne, przy analizie większej liczby grup, zastosowano testy post-hoc z korektą wartości p metodą FDR (false discovery rate), co pozwoliło na skuteczną kontrolę ryzyka popełnienia błędów w kontekście wielokrotnych porównań. Jako miarę wielkości efektu przyjęto współczynnik phi (φ) w analizowanych

związkach między dwiema grupami oraz współczynnik V-Cramera w przypadkach, gdy analiza obejmowała trzy grupy zmiennych lub więcej.

Pod względem merytorycznym rozprawę oceniam pozytywnie. Poprawnie sformułowano cel główny pracy i cele szczegółowe, które następnie zrealizowano w poszczególnych rozdziałach rozprawy. Wartościowym elementem pracy jest cel aplikacyjny. Uzupełnienie rozważań naukowych stanowi poszukiwanie odpowiedzi na osiem pytań badawczych. Ponadto w rozprawie prawidłowo określono zakres podmiotowy, przedmiotowy, czasowy i przestrzennych badań. Podano odpowiednie uzasadnienie doboru obszaru badawczego. Prawidłowo również określono wielkość próby badawczej i zastosowano właściwą metodę sondażu diagnostycznego. Do badania zależności między zmiennymi dobrano odpowiednie testy, które nie wymagają rozkładu normalnego zmiennych. Cały proces badawczy jest logiczny i ma charakter naukowy.

Zasadniczym problemem w badaniach był jednak bardzo ograniczony zakres integracji producentów zajmujących się rolnictwem ekologicznym w łańcuchach dostaw, co utrudniało zgromadzenie odpowiedniej liczby danych, weryfikację hipotez i wnioskowanie. W związku z tym wątpliwości budzi podział badanych podmiotów na cztery grupy. Zasadnicza klasyfikacja dotyczyła zakresu i form współpracy producentów ekologicznych z innymi rolnikami oraz pozostałymi podmiotami gospodarczymi sektora agrobiznesu. Przy czym 34,3% respondentów (71 osób) zadeklarowało współpracę z innymi rolnikami, a 58,9% (122 osoby) funkcjonowało poza sieciami kooperacji. Zaledwie 3,4% badanych (7 osób) wskazało na regularne kontakty sprzedażowe z podmiotami skupującymi produkty rolne i z podmiotami zaopatrującymi w środki produkcji. Taki sam odsetek respondentów potwierdził zaangażowanie we wspólne działania z innymi rolnikami oraz z podmiotami skupującymi produkty rolne, a także z przetwórniami. Ze względu na bardzo małą liczbę ankietowanych uczestniczących w sieciach współpracy pionowej trudno jest poprawnie wnioskować na temat ekonomiczno-społecznych uwarunkowań tego rodzaju integracji. W tej sytuacji bardziej wskazane było objęcie analizą tylko integracji poziomej w rolnictwie ekologicznym.

Pewne wątpliwości budzi także weryfikacja hipotez badawczych. Informacje na ten temat zamieszczono jedynie w podsumowaniu i wnioskach. W przypadku hipotezy pierwszej, która zakładała, że niski poziom integracji w rolnictwie ekologicznym nie sprzyja wprowadzaniu na rynek ekologicznych produktów rolnych, jej weryfikacja nie jest oczywista. Jako uzasadnienie przyjęcia tej hipotezy podano, że zaobserwowano zależności między deklarowanymi przez rolników formami kooperacji i dwoma kierunkami przeznaczenia plonów rolnych z upraw ekologicznych (sprzedaż jako certyfikowane produkty ekologiczne oraz wykorzystanie plonów na potrzeby własne). Siłę tych zależności określono przy użyciu testu V-Cramera. Uzyskane

wyniki wskazały słabe zależności między analizowanymi zmiennymi na poziomie 0,3 i 0,2. W pozostałych przypadkach nie odnotowano statystycznie istotnej zależności pomiędzy zmiennymi. Następnie w celu weryfikacji zależności między zaangażowaniem producentów ekologicznych w działania integracyjne a deklarowanymi kierunkami zagospodarowania uzyskiwanych plonów z certyfikatem ekologicznym posłużono się testem post-hoc Fishera, który rozpatruje różnice pomiędzy parami połączonych wariantów oraz wykorzystano test V-Cramera. Test post-hoc Fishera wykazał statystycznie istotne różnice między częścią analizowanych grup, co ogranicza wnioskowanie dotyczące weryfikacji hipotezy pierwszej.

Jako uzasadnienie hipotezy drugiej podano, że wsparcie finansowe do upraw ekologicznych, w przypadku 91,3% rolników rozwiązuje problemy związane z produkcją w małym stopniu lub nie rozwiązuje ich w ogóle. Podobny rozkład opinii, jak w przypadku ogółu badanych, odnotowano wśród uczestników badań pobierających dofinansowanie do produkcji metodami ekologicznymi. Przy czym te dane dotyczą rozwiązywania problemów związanych z produkcją, a nie inicjowania prointegracyjnych postaw wśród ekologicznych producentów rolnych.

Z kolei problem hipotezy trzeciej polega na jej złożoności, co potwierdza fakt, że pierwsza część tej hipotezy została zweryfikowana w tabeli 2.1. a druga w tabeli 2.7. Z jednej strony uwzględnia ona wielkość gospodarstw oraz jakość kapitału ludzkiego a z drugiej, zakres, formy i skalę integracji wskazując na zależności między tymi zmiennymi. Prawidłowo sformułowana hipoteza badawcza powinna być jednoznacznie weryfikowalna. Poza tym trudno wskazywać na pozytywną weryfikację tej hipotezy, jeśli zależności między powierzchnią ekologicznych gospodarstw rolnych a aktywnością ich właścicieli w zakresie współpracy były statystycznie istotne tylko w przypadku gospodarstw rolnych o powierzchni w przedziale od 51 ha do 75 ha i powyżej 100 ha. Z kolei odnośnie jakości kapitału ludzkiego, wskazano, że osoby współpracujące, częściej niż pozostałe legitymowały się wykształceniem średnim i wyższym. Jednocześnie na s. 127 napisano, że „Z obliczeń statystycznych wynika, że podobnie jak płeć również wykształcenie respondentów nie ma wpływu na ich udział w sieciach kooperacji". Trudno zatem zgodzić się z opinią Doktorantki, że ta hipoteza została pozytywnie zweryfikowana. Zachęcam zatem Autorkę rozprawy do większej staranności w formułowaniu hipotez i ostrożności w ich weryfikacji.

Mimo tych wątpliwości przedstawiona w rozprawie procedura badawcza przy wykorzystaniu odpowiednich danych z różnych źródeł i metod statystycznych zakończona sformułowaniem wniosków wskazuje na umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Autorkę rozprawy. Trudności związane z weryfikacją hipotez częściowo wynikały z ograniczonego dostępu do danych oraz rzadko występującej integracji pionowej w łańcuchach dostaw produktów ekologicznych.

5. Ocena rozprawy pod względem formalnym

Oceniana rozprawa jest napisana poprawnym i zrozumiałym językiem oraz właściwe przygotowana pod względem technicznym. Ze względu na dużą objętość dysertacji Doktorantka nie uniknęła drobnych błędów gramatycznych, stylistycznych i interpunkcyjnych. Inne uwagi przedstawiono w kolejnych punktach.

1. Używając sformułowania „Uważa on" (s. 63) wcześniej należy wskazać kto. Podobnie „Już raport z 2016 r. przestrzegał..." należy napisać jaki raport (s. 31). W przypadku określenia „Dziwi fakt, że wspólne działania nie stały się..." pojawia się pytanie dlaczego ten fakt dziwi (s. 64). Zamiast takiego stwierdzenia bardziej odpowiednie byłoby podanie przyczyn takiego stanu. W zdaniu „Obecnie w Polsce funkcjonuje 12 upoważnionych jednostek certyfikujących" zaleca się podanie roku (s. 52).
2. Niewskazane jest zaczynanie zdań od wyrazów: Ów (s. 16), I tu (s. 20, 44), A te z kolei (s. 26), Tak więc (s. 28, 34, 38, 54), Chodzi tu o (s. 33, 40), Ta zaś (s. 40), I tak (s. 54, 80), Niemniej jednak (s. 62), Ale także (s. 66), oraz od skrótu Ww. (s. 24, 41, 47, 98, 126). Ponadto skrót ww. bardzo często zastosowano w treści zdań.
3. Ze względu na bogactwo słownictwa w polskim języku należy unikać powtórzeń wyrazów w tych samych i w kolejnych zdaniach, np. wymagają (s.24), fazy (s.34), funkcjonowały (s. 43), ekologicznych (s. 56), zamożności (s. 56), w Polsce (s. 95), naturalnych (s. 96), zadeklarowało (s. 135).
4. W pracy naukowej należy unikać wyrażeń potocznych typu: „chodzi o" (s. 16, 43, 75, 77, 98), „a co za tym idzie" (s. 28, 42, 60, 100), „w przywołanych tu" (s. 53, 136), „niesie za sobą" (s. 138). Niewskazane jest także stosowanie technicznego zwrotu „oparty o coś" np. w oparciu o dostępne dane wtórne (s. 10), w oparciu o pracę (s. 25), w oparciu o wypracowane wówczas zasady (s. 63), w oparciu o grunty dzierżawione (s. 103), w oparciu o umowy kontraktacyjne (s. 116, 121, 147), itp.
5. W tekście pisanym nie omawiamy, tylko opisujemy, analizujemy, dlatego należy unikać takich określeń jak: omawianej tu idei (s. 16, 17), w omawianym tu kontekście (s. 59), omawianego tu wskaźnika (s. 82), w omawianym okresie (s. 90), itp.
6. Niewskazane jest stosowanie zdań, stanowiących swego rodzaju wyliczankę danych, np. „Biorąc pod uwagę powierzchnię gruntów rolnych w objętych badaniami gospodarstwach ekologicznych wyszczególniono dziewięć ich grup obszarowych, w tym te poniżej 6 ha, 6 - 10 ha, 11 - 20 ha, 21 - 30 ha i dalej 31-40 ha, 41-50 ha, 51-75 ha 76-100 ha, powyżej 100 ha" (s. 103) .

7. Na rysunkach 22 i 28 brakuje oznaczenia osi. Podobnie w tabeli 13 nie określono jednostki miary. W tytule tabeli 6 należy podać jakiego okresu dotyczą wykazane stawki płatności. Z kolei w tabelach 2 i 3 oznaczenie „w zł" należy podać na końcach tytułów tabel. W główce tabeli 3 w pierwszej kolumnie błędnie podano jednocześnie określenie „Wyszczególnienie" i Lp. Słupki na wykresach powinny być raczej ustawione od wartości największych do najmniejszych.
8. Należy przestrzegać zasady, że najpierw zamieszcza się w tekście odniesienie do tabeli, rysunku czy wykresu a pod nim wstawia się rysunek, tabelę czy wykres. Ta zasada nie znalazła zastosowania przy rys. 19, i 20. Odniesienia do tych rysunków są w innych podrozdziałach niż rysunki. Z kolei do wielu rysunków i tabel jest kilka odniesień w różnych miejscach rozprawy (rys. 25, tab. 8, 9, 10, 11, 13).
9. W wykazie bibliografii przy artykułach w czasopismach podaje się zakres stron.

6. Wnioski końcowe

Oceniana rozprawa dotyczy ważnego zagadnienia i jest ciekawym studium badawczym. Oprócz walorów poznawczych i naukowych ma wartość aplikacyjną. Wnioski sformułowane w rozprawie mogą być przydatne w kształtowaniu polityki gospodarczej dotyczącej rozwoju rolnictwa ekologicznego.

Recenzowana rozprawa stanowi wartościową próbę oryginalnego rozwiązania ważnego i aktualnego problemu badawczego a przedstawiony proces badawczy i sformułowane wnioski świadczą o umiejętności samodzielnej pracy naukowej Doktorantki. W części teoretycznej Doktoranta wykazała się dużą wiedzą w zakresie teorii ekonomicznych i podjętej tematyki badań. Udowodniła w dużym stopniu umiejętność doboru metod badawczych, analizy danych empirycznych i oceny wyników badań oraz formułowania wniosków. Doktorantka nie uniknęła wprawdzie pewnych błędów i uchybień, które wykazałam w recenzji, ale nie umniejszają one znacząco wartości rozprawy, zwłaszcza że część z nich ma charakter dyskusyjny albo techniczny.

Reasumując, stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr. Emilii Aleksandry Bojkowskiej-Ambrozińskiej pt. „Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania integracji w rolnictwie ekologicznym" spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim zgodnie z Ustawą z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce (Dz.U. 2023 r. poz. 742 z póź. zm.). Na tej podstawie wnoszę o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie jej do publicznej obrony.

E. Szymańska

dr hab. inż. Elżbieta Szymańska, prof. SGGW